

אף אחד, אף אחד, לא אמר שהולכים למלחמה – גל פרל

גל פרל, ראש תחום יבשה ועורך ראשי של כתב העת "בין הקטבים" במטה מה"ד וסרן (מיל') בעוצבת הצנחנים "חיצו האש".

תקציר

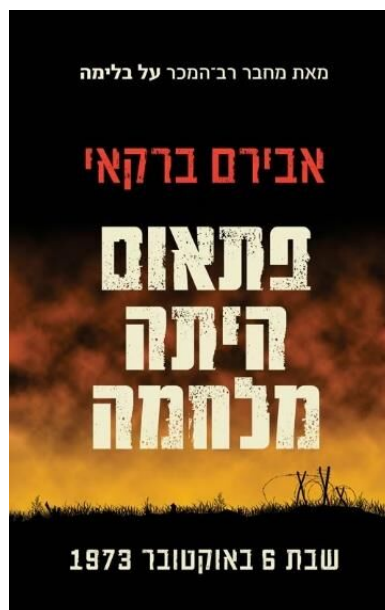
ספרו של אבירם ברקאי על ההפתעה ב־1973 מזכיר כי גם כשכל המידע נמצא על השולחן, קונספציות, קיבעון מחשבתי ומשאלות לב עלולים למנוע ממקבלי ההחלטות לראות את המלחמה המתקרבת – והלקח הזה עדיין רלוונטי, במיוחד לאור 7 באוקטובר 2023.

מבוא

"איך זה יכול להיות שהאחרונים לדעת על המלחמה הגדולה, שעכשיו, ממש עכשיו, עומדת להתנפל על שתי החזיתות, היו דווקא אלה שפגשו בה ראשונים – מתי מעט הלוחמים ברמת הגולן ובסיני?" (עמ' 17).

בראש השנה האחרון חזרתי לספר "פתאום היתה מלחמה" שכתב אבירם ברקאי (הוצאת כנרת, זמורה, 2022). המחשבות על מתקפת הפתע של ה־7 באוקטובר 2023 הביאו אותי להתעניין במלחמות שבהן אחד הצדדים הפתיע והימם את הצד השני, ואין כמלחמת יום הכיפורים בכדי להדגים זאת. הספר הוא ניסיון של המחבר לפענח איך קרה שהמלחמה, שכוונות מנהיגי האויב, תוכניות המלחמה שלהם, תנועות הצבא ושלל התרעות ומידע מודיעיני לגביה היו בידי צה"ל ודבר לא הועיל בכדי למנוע את התדהמה שאחזה בארץ כולה כשפרצה.

בסיום הספר ציטט ברקאי את הפילוסוף האוסטרי קארל פופר שאמר כי "אם איננו ביקורתיים, תמיד נמצא מה שברצוננו למצוא: נחפש אישורים ונמצא אותם, נתעלם ולא נראה את מה שעלול לסכן אותם, נתעלם ולא נראה את מה שעלול לסכן את תאוריות המחמד שלנו. בדרך זו קל מאוד להשיג את מה שנראה לנו כאילו הוא הוכחה מוחצת, בזכות התאוריה אשר היתה מופרכת לו נבחנו בביקורתיות" (עמ' 167). אזוהרה זו, ראוי שתהדהד.



פעם אחת כמעט נהרגתי, וכמה פעמים הרגתי

ברקאי גדל בשכונת נווה מגן ברמת השרון. בין חברי ילדותו היה גם עמר, בנו של הרמטכ"ל חיים בר-לב. ביולי-אוגוסט וגם בנובמבר 1971, כתב, "התגייסנו לצבא שאחרי מלחמת ששת הימים. עמר הלך לסיירת מטכ"ל. האחרים ניסו להגיע לשם, או לחיל האוויר, ולא הצליחו, אז הלכנו לאן שכל מי שלא יכול להיות טייס או לוחם בסיירת רצה להגיע – לשריון. זה שהוא עושה היסטוריה" (עמ' 11).

את ראשית המלחמה עשה ברמת הגולן, כמ"מ בגדוד השריון 71. כעבור יומיים נפצע מאש סורית ופונה לעורף. "כשכל החברים מהשכונה, מהמושבה וגם הארץ כולה עדיין לחמו, אני העברתי "זמן איכות" בבית הבראה באשקלון עד שהרגשתי שאי אפשר ככה, ועם היד עדיין תלויה מהכתף ארגנתי שני צוותים בג'וליס וחציתי את התעלה הצטרפתי לשלב סיום של המסע בארץ גושן. ופעם אחת כמעט נהרגתי, וכמה פעמים הרגתי. ופעם אחת העליתי שבוני על הטנק. ואחר כך שחררתי אותו. ופעם אחת, כשהודיעו שהלילה יש סיכוי שנותקף על ידי קומנדו מצרים גיליתי, כשהתעוררתי מבועת במהלך המשמרת שלי בצריח, שהעייפות מנצחת אפילו את הפחד" (עמ' 11). כל מי שלחם במלחמה ממושכת וקשה יודע עד כמה נכונה הקביעה האחרונה.

בהמשך דרכו היה ברקאי, בין היתר, מ"פ טנקים וקצין ניוד בשלדג ובסיירת מטכ"ל. מאז ספרו הראשון על המלחמה, "על בלימה" (על קרבות חטיבה 188), הוא שם דבר במחקר אודותיה ופרסם מספר ספרים שעסקו בה. ברקאי יודע לכתוב ולספר סיפור שלא ניתן להניח מהיד, אף שלא תמיד נתן לעובדות להפריע בדרך. דווקא הספר שכתב על מלחמת לבנון הראשונה, "אנחנו על השחור" שמו (על נתיב הקרבות של חטיבת השריון 500 בפיקוד דורון רובין), היה, בעיני, לספרו הטוב ביותר. ואז הגיע הספר הזה. גם הפעם, בטרם הכתיבה, ערך כדרכו מחקר מעמיק ויסודי, צלל לנכחי הארכיונים, ניהל שיחות ארוכות עם לוחמים, מפקדים וחוקרי מודיעין.

המחשה להיבריס

המחשה להיבריס שבו לקו הצמרת הצבאית והמדינית של ישראל ערב מלחמת יום הכיפורים, ניתן למצוא בסיפורו של תא"ל דוביק תמרי (שזכיתי לימים להיות תלמידו באוניברסיטה), יוצא הצנחנים שפיקד בין היתר על סיירת מטכ"ל וחטיבת השריון 401, ובמלחמה עצמה שימש כסגן מפקד אוגדה 162. כמה חודשים לפני המלחמה, כשגורודיש כבר היה אלוף פיקוד הדרום, נערך תרגיל שלדי של אוגדת שרון ותמרי היה אחד הבקרים בו. כשגורודיש בא לבקר בתרגיל שאל אותו תמרי, "אם תהיה מלחמה לפי התוכניות, אנחנו שלוש אוגדות. נצטרך לעצור אותם. אחר כך להדוף אותם. אחר כך לצלוח ולהמשיך כמעט עד קהיר. זה לא הגיוני" (עמ' 79). גורודיש הסכים עמו, אך פטר את החשש באומרו כי "בסופו של דבר זה רק ערבים" (עמ' 79). זוהי, קבע לימים תמרי, תמצית המחדל ההוא (ואולי גם תמצית מחדל אחר, אפילו נורא יותר, כעבור 50 שנים).

"בשחר יום הכיפורים 1973, בעקבות הידיעה שהעביר מרואן, התברר לצמרת הצבאית והמדינית שישנה סבירות, סבירות גבוהה, שצמד הביטחונות לא קיימו את ההבטחה: הערבים יוצאים למלחמה למרות שלא התמלאו תנאי "הקונצפציה"; אמ"ן לא עמדו בהבטחתם שיתריעו לפחות 48 שעות לפני פרוץ המלחמה" (עמ' 22). ישראל, פירש ברקאי, נתפסה עם המכנסיים למטה. למעשה, בסיני וברמת הגולן נמצאו בעיקר כוחות הצבא הסדיר. "כוחות מצומקים, שלא היו ערוכים ומוכנים לתרחיש האימים שלחש מרואן באוזנו של זמיר. מלחמה כוללת, בשתי חזיתות. והמשמעות היתה שהצבא הסדיר יצטרך להתאבד על המשימה. לבלום בכוחותיו הדלילים, למשך קרוב ל-24 שעות ברמת גולן ולמשך לא פחות מ-72 שעות בסיני, עד שיתייצבו כוחות המילואים – שלושה רבעים מכוחו של צה"ל – בחזיתות" (עמ' 22). המחיר היה כבד.

"לא היה ברור למה הולכים"

המחבר הביא שורה של עדויות שהמחישו עד כמה לא ברורה היתה הכוונות וההתרעה לדרגי השדה. כך למשל, אל"ם אמנון רשף (לימים אלוף), מפקד חטיבת השריון הסדירה 14 באוגדת סיני, העיד כי "אלברט [מנדלר] אמר כוונות לפתיחה באש. אף אחד לא אמר לי מלחמה. בשום שלב במהלך השבת לא הוזכר שאנחנו עומדים בפני מלחמה כוללת עם מצרים וסוריה. יתר על כן, כשדיברו בשבת על פתיחה באש, זה לא נתפס בהכרח כמלחמה במובן של מלחמה כוללת. בטח לא באופן שהיא התנהלה מאוחר יותר. מבחינתי זה יכול היה להיות גם מלחמת התשה" (עמ' 28). לדברי רשף, רק כשנפתחה האש הבין "שמדובר במלחמה. עד אז לא היה ברור למה הולכים" (עמ' 28).

ברמת הגולן, סא"ל (מיל') יאיר נפשי (לימים תא"ל), מפקד גדוד 74 בחטיבת השריון הסדירה 188, סיפר למחבר שבשבת בבוקר, 6 באוקטובר 1973, קיבל שיחה מקצין האג"ם החטיבתי שממנה הבין שהולך להיות יום קרב. אף אחד, אמר נפשי, "אף אחד, לא אמר שהולכים למלחמה. שאחרת הייתי לוקח ציוד ראיתי לילה. וציוד אישי. ונפרס אחרת. אילו רק הייתי יודע שזאת מלחמה, אם מישוה היה אומר לי. מבחינתי, הייתי מוכן נפשית רק לדבר אחד – יום קרב" (עמ' 32).

לא רחוק מדי ממנו היה רס"ן אילן בירן (לימים אלוף), שהיה אז סגן מפקד גדוד 13 בחטיבת גולני שהיה פרוס בצפון הרמה. בירן סיפר כי במהלך השבת עודכן על ידי המג"ד, זאב אונגר, "שהולך להיות יום קרב רבתי. גדול מהרגיל. יכול להיות אפילו שיהיה ניסיון מחטף מקומי. ואף מילה לא נאמרה על מלחמה. בטח לא כזאת שגם מצרים תשתתף בה" (עמ' 28).

רס"ן יודקה פלד (לימים תא"ל), המפקד החדש של גדוד 51 בחטיבת גולני, סיפר כי "בשבת בשעה 10 התייצבתי במחנה בן עמי, עם יתר מפקדי הגדודים של החטיבה, לשיחה עם אמיר דרורי, המח"ט. נסעתי על מדי אל"ף. נעליים חצאיות. בלי נשק. בלי כלום. טוב, מה כבר יכול להיות? הקמ"ן יקותיאל נתן סקירה. דיבר על ריכוזי צבא גדולים בסיני וברמת הגולן. אמיר המח"ט עדכן שבכל הקשור למצרים אומרים שמדובר בתרגיל גדול, והמקסימום שיכול להיות בגזרה הסורית שזה יתפתח ליום קרב" (עמ' 29).

אלוף (מיל') עמנואל סקל, מג"ד 52 בחטיבת השריון הסדירה 14 באוגדת סיני, סיפר שביום שבת בשעה 10 העירו אותו חייליו וסיפרו שיש לו קבוצת פקודת בטסה בשעה 12. כשהגיע לטסה שאל את המח"ט, אמנון רשף, מדוע לא קידמו את חטיבה 401 לגזרה הדרומית? מפחדים מהסלמה, השיב המח"ט. זמן קצר אחר כך נאמר לו שהמודיעין יירט תשדורות של האו"ם שמשמעותן שהארטילריה המצרית מקפלת רשתות, מה שלימד על כך שבקרוב תחל הפגזה. סקל הודיע לסגנו לעלות בקשר מעוז מעוז ולהכריז על כוננות ספיגה. "למעט קבוצת הפקודות בטסה ומה שאמנון אמר, לא נאמר לי שום דבר. וגם אמרו לי כל הזמן מלמעלה, תרגיל. אז כנראה זה תרגיל" (עמ' 30).

סא"ל איציק מרדכי (לימים אלוף), מג"ד 890 בחטיבת הצנחנים הסדירה, סיפר למחבר כי "בשבת בשעה 10 אני מקבל טלפון להגיע לתל נוף לשיבה. היו שם מטה החטיבה ומפקדי היחידות. הציגו לנו את ההיערכות הקדמית של הסורים והמצרים בגדול. רק בגדול. ואף אחד לא אומר שיש מצב למלחמה כוללת לקראת אור אחרון. דבר כזה, ואפילו דומה לו, לא נאמר לנו. שום מילה על אפשרות של מלחמה" (עמ' 28). מרדכי, כמו שאר המפקדים שעמם שוחח ברקאי תיאר עד כמה רחוקות ההכנות מהנדרש. "אנחנו פותחים מפות 500 אלף, ומנסים לחשוב איזה פעולות נעשה אם בכל זאת יקרה משהו. אם המצרים או הסורים יתחילו, אולי נפוצץ את סכר אסואן? אולי פשיטה על מטרות אסטרטגיות בעומק סוריה?" (עמ' 28), סיפר.

בגדוד המקביל, 202, סיפר למחבר מי שהיה הסמג"ד, רס"ן שבתאי פולג, אמר כי "בשבת בסביבות 11-10 המג"ד דורון רובין נסע לקבוצת פקודות חטיבתית בתל נוף. כשדורון חזר הוא דיבר על כוננות. לא הזכיר במילה מלחמה" (עמ' 30). אבל היא פרצה.

ברקאי לא הביא את סיפוריהם בכוננות מכוון, משום שהספר עסק רק בימים הסמוכים לפרוץ המלחמה וברגע שבו פרצה. אבל יאיר נפשי וגדודו בלטו בקרב ההגנה בצפון רמת הגולן, גדוד 13 החזיק בגבורה את מוצבי רמת הגולן, ואילו פלד הוביל את גדודו בקרב העקוב מדם לכיבוש החרמון, גדוד 202 לחם בוואדי מבעוק (שם סייע לחטיבה 401 שהשמידה שם חטיבת שריון מצרית), גדוד 890 לחם בחווה הסינית (ושני גדודי הצנחנים חצו את התעלה ולחמו גם ב"אפריקה"). חטיבת השריון 14 בפיקוד רשף היא החטיבה שלחמה, אולי, בקרבות הקשים ביותר במלחמה ולוחמה באומץ הפכו את הקערה על פיה. כמעט כל נתיבי הקרבות של כוחות אלו היו יכולים להיראות אחרת לו היתה ניתנת להם התראה מספקת וברורה.

מצד אחד ידענו כמעט הכול, מצד שני לא הבנו כלום

בניסיון להבין את מושג ההפתעה הבסיסית פנה ברקאי למומחה בה' הידיעה למושג זה, סא"ל (מיל') ד"ר צבי לניר שפיתח חלק ניכר מההבנות על מושג זה. "לניר היה מפקד פלוגה בחטיבת גולני שעבר לחיל המודיעין, חווה את משבר מלחמת יום הכיפורים, והרבה בגללו, התעמק בתהליכים שהביאו לפריצתה כפי שפרצה" (עמ' 98).

בשיחה עמו הסביר לניר לברקאי כי "טרם מלחמת יום הכיפורים היינו במצב של מידע מושלם. אולי הטוב ביותר מאז ומעולם. ושאלתי את עצמי, מה קרה? איך יכול להיות שמצד אחד ידענו כמעט הכול, אבל מצד שני לא הבנו כלום וההפתעה היתה עצומה?" (עמ' 98). ההסבר של לניר הוא

"שמה שעבר על הקברניטות בשבת 6 באוקטובר זו "הפתעה בסיסית" – התממשות תרחיש שכלל לא נמצא בקבוצת התרחישים האפשריים בתודעה שלהם" (עמ' 98).
אולם, המשיך, "כשאנחנו נתקלים ב"הפתעה בסיסית", מה שמפעיל את שיקול הדעת שלנו איך לפעול, זאת התפיסה שלנו. לא המידע שיש לנו. זאת אומרת – כשיש קונפליקט בין המידע ובין תפיסת העולם המודיעינית שלנו, מה שיקבע בסוף זאת התפיסה שלנו. הקיבעונות שלנו. מידע שיתאים לתפיסה שלנו יקבל ערך גבוה. מידע שנוגד את תפיסתנו נייחס לו ערך נמוך. לעיתים אפילו לא "נראה" אותו" (עמ' 99).

הקברניטות הצבאית הבינה שמשו יסודי בתפיסת עולמה השתבש

"קצת אחרי 4:30 בשבת 6 באוקטובר התערערו חלק מהתפיסות/אמונות של הקברניטים (בעיקר לובשי המדים) שחשבו שהערבים יורתעו ממלחמה, שהם לא יעזו, שהם לא מוכנים, ושם בכל זאת הם יעזו, וגם יהיו מוכנים, הם לא יצליחו להפתיע" (עמ' 99). אבל הם כן העזו וכן הפתיעו. "אלא שכאשר כל זה התרחש, תפיסות/אמונות אחרות עדיין לא איבדו את תוקפן. למשל ההנחה שהערבים לא יוכלו לנצח. אפילו אם יעזו. אפילו אם יהיו מוכנים. אפילו אם יפתיעו" (עמ' 99).
כלומר, כתב ברקאי, "בבוקר יום שבת הקברניטות הצבאית (ככל הנראה) הבינה שמשו יסודי בתפיסת עולמה השתבש. אבל אפילו הבנה זאת לא אפשרה לה לעשות את התיקון המתבקש" (עמ' 99). זה קרה בין היתר, ואולי בעיקר, בגלל משאלות לב. רצון להאמין שהסבירות למלחמה, כמאמר ראש אמ"ן ערב המלחמה, אלוף אלי זעירא, נמוכה. נמוכה מאוד. אפשר, כתב ברקאי, להסביר זאת גם בדרך אחרת. "בני אדם מתכחשים לעתיד צבוע בשחור. לא מוכנים להאמין שהנהיגה הוא מגיע. כמו הזמן שלוקח לנוזל להפוך לגז, או למוצק" (עמ' 99).
לדבריו, למטה הכללי בראשות הרמטכ"ל דוד "דדו" אלעזר, "נדרש זמן הבשלה גם לתרחישי קטסטרופה מהסוג שחלחל לתודעת המחליטים בשבת בארבע לפנות בוקר. בארגון ענק כמו צבא קשה לשנות את התפיסה הנוכחת, השלטת, בכמה שעות. נאצר נתן לישראל שלושה שבועות לפני מלחמת ששת הימים. וזה הספיק. סאדאת לא נתן לישראל אפילו יממה. ולכן (אולי) הקברניטות הצבאית, ובראשה אלעזר, לא הצליחו להעביר את "הבורר התודעתי" למצב הנדרש" (עמ' 100).
בישיבת המטכ"ל בשבת בוקר התברר למפקדי צה"ל הבכירים, אלו שהאמינו במשך שנים שתהיה בידם התרעה ארוכה לקראת מלחמה, שלא כך הוא. "רק אתמול, שישי בצהריים, עוד טרם חלפה יממה, אמר הרמטכ"ל שהוא די משוכנע שבשבת לא תפרוץ מלחמה ובמילותיו, "אני ביסודו מקבל את הערכת אמ"ן ורואה את המלחמה כפחות סבירה כרגע" – והנה עכשיו, שבת השכם בבוקר והוא אומר: טעינו. קטסטרופה. כנראה מלחמה היום. וזה בלתי נתפס" (עמ' 100). הרמטכ"ל ואלופיו, כתב ברקאי, לא ברחו מהבשורה. אבל קשה לומר שבימי המלחמה הראשונים הם התמודדו איתה כפי שנדרש. לאחר כישלון מתקפת הנגד ב-8 באוקטובר התעשת דדו והוביל את צה"ל כולו לניצחון צבאי.

"בני אדם מתכחשים לעתיד צבוע בשחור"

האם יכלו הדברים להיות אחרת? כי הרי המידע היה שם. נדרשה רק נכונות להודות ש"הגבינה זהה" והמציאות כפי שהבנו אותה השתנתה. "בכל הקשור לקברניטי ישראל, הם כבר היו מוצאים משהו שהיה מסביר למה אין צורך למהר. או להיבהל. ויהיה בסדר" (עמ' 167), כתב המחבר ולא בלי צדק. כי לא בקלות ישתחררו אנשים ממערכת ההבנות שלהם.
בסוף הספר מובא ציטוט מ"בזכות המבוכה ובגנות הטיח", מאמרו המכונן של ברל כצנלסון, ממנהיגי הכולטים של תנועת העבודה:
"כשרואה אני אדם מתהלך בינינו כמי שתירץ את כל הקושיות והפרכות, או כמי ש'מורה נבוכים' חדש חובר למענו ונתון בחיקו, או כמי שאינו זקוק גם לכך, באשר דעתו הצלולה לא ידעה מבוכה מעולם – הריני מהרהר אחריו שמא הוא חי בעולמות אחרים, מחוץ לעולם הבכא שלנו ולתהפוכותיו ולייסוריו ולתקוותיו הגזולות, או שמא הוא משביע נפשו בלעיסות גירה שהיא היא המיישרת כל ההדורים.
"ואשר לי, טובה לי נפש נבוכה ותועה ובלתי נרגעת, מנפש אשר מוס אין בה והיא שוקטת, גם היום, על אמתיותה" (עמ' 168).

או אם תרצו כמאמר סא"ל יוני נתניהו, יוצא הצנחנים וסיירת מטכ"ל, בדברי הפרידה שלו מגדוד השריון 71 שעליו פיקד לאחר המלחמה: "הייתי רוצה שאנשי הגדוד יסתובבו תמיד קצת מודאגים

– שמא יש דבר נוסף שיכולנו להספיק, שיכולנו לשפר ולא עשינו". החלופה, של לנוח על זרי הדפנה או ההנחה שמה שהיה הוא שיהיה, מסוכנת לגופי ביטחון. ברקאי יודע לכתוב והספר כתוב בצורה מותחת ומרתקת. גילויים חדשים אין בו, אך האריזה המאוד קריאה משאירה את הקורא עם שאלות קשות על המלחמה ההיא (וכמובן גם על אוקטובר אחר, 50 שנים מאוחר יותר). יתרה מכך, הקורא לא יכול להימנע מלתהות, במיוחד על רקע מתקפת הפתע ב־7 באוקטובר 2023, עד כמה תקפות הקונספציות, תורות הלחימה והתפיסות של צה"ל כיום כנגד האוימים, ועד כמה גופי הביטחון מציבים מענה רלוונטי ומזהים נכון את המגמות והשינויים, שכן האתגר הוא לזהות את אלו בזמן, לפני הסיבוב. לכל אלו הספר משמש המחשה טובה.